
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.241

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.16>

Т. В. Дмитрієва

аспірант кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
orcid.org/0000-0003-1156-9190

ПРИЗНАЧЕННЯ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ, НІЖ ПЕРЕДБАЧЕНО ЗАКОНОМ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ СТАТУТАМИ

У науковій статті досліджуються особливості та проблемні питання призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за положеннями Литовських Статутів. Серед багатьох історико-правових явищ велике значення для юридичної науки має вивчення пам'яток національного законодавства, що впливали на формування сучасних норм права. Метою даної роботи є аналіз положень Литовських Статутів, а також визначення їх впливу на розвиток інституту призначення покарання, а саме призначенні більш м'яких покарань, ніж передбачено законом.

У роботі розглядається питання виникнення та розвитку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Проаналізувавши дану пам'ятку українського законодавства, що широко розкриває прояви зародження питання призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом виявлено вплив Статутів на регулювання правовідносин при призначенні покарання особі. У роботі встановлено відповідність тогочасних елементів при призначенні більш м'яких покарань, ніж передбачено законом сучасним вимогам призначення покарань. При вивченні наукових джерел було встановлено, що обставини призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, котрі визначені Литовськими Статутами дуже близькі до існуючого на сьогодні інституту обставин, що пом'якшують покарання. Литовські Статути є одним із найважливіших першоджерел сучасного кримінального права України, саме вони заклали основу для подальшого розвитку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Відповідно змінюється уявлення про призначення та роль покарання. Насамперед це вплинуло на те, що були визначені принципи призначення покарання.

При аналізі Литовських Статутів було встановлено, що це були перші офіційні законодавчі акти, що діяли в Україні, зокрема при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Таким чином, питання виникнення та розвитку призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом залишається актуальним і потребує проведення подальших досліджень.

Ключові слова: кримінальне право, призначення покарання, історико-правовий аналіз, Литовські Статути, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, індивідуалізація покарань, обставини, що пом'якшують покарання.

Постановка проблеми. Історичне минуле та правова спадщина українського народу відіграють важливу роль у процесі розвитку суверенної та незалежної Української держави. Серед багатьох історико-правових явищ велике значення для юридичної науки має вивчення системи злочинів і покарань загалом, а також призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, зокрема.

Покарання є формою реалізації кримінальної відповідальності, саме покарання виражає негативну оцінку вчиненого злочину та особи що вчинила кримінальне правопорушення. Покарання має бути відповідним тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, бути справедливим і достатнім для виправлення правопорушника та запобігання вчиненню нових правопорушень. Тільки таке покарання сприймається винним та іншими особами як кінцевий і достатній результат вчиненого кримінального правопорушення.

Важливий період у розвитку системи кримінального права та інституту призначення покарань припадає на період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Однією з важливих пам'яток українського законодавства є Литовські Статути.

Норми права, закріплені в Статутах Великого князівства Литовського, відображали ідеї, що виникли в Європі під впливом Ренесансу та Реформації. Слід зазначити, що в XVI ст. інститути вітчизняного права сформувалися як європейські за духом і тенденціями розвитку, що стосується й інституту призначення покарань. Зокрема, вивчення питання застосування покарання, а також призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом у литовсько-руському праві має наукове, пізнавальне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення розвитку застосування покарань та призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом за Литовськими Статутами присвячено праці науковців, зокрема Беніцький А.С., Громовий О.О., Демченко Г.В., Єпур М.В., Корабель М.Г., Кудін С.В.,

Музиченко П.П., Остапенко Т.О., Шинкарьов Ю.В. та інших науковців.

Метою статті є з'ясування обставин призначення більш м'якого покарання, які містились у Литовських Статутах, а також визначення впливу Статутів на розвиток кримінального права, а саме при призначенні більш м'яких покарань ніж передбачено законом.

Виклад основного матеріалу. У 1398 році було створено нову федеративну державу, відому як Велике князівство Литовське, Жемантійське і Руське, до якої увійшли й українські землі. На наших землях починає діяти литовсько-руське право, що знайшло відображення в Литовських Статутах: Старому 1529, Волинському 1566, Новому 1588, які діяли ще за часів існування Речі Посполитої та частково продовжували діяти в окремих місцевостях Західної України аж до ліквідації Західноукраїнської Народної Республіки.

Правове регулювання призначення покарання за злочини на українських теренах, що входили до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, було здійснено на основі звичаєвого права, Руської правди, Судебника Каземира 1468 року, та за Литовськими Статутами.

Статутами було затверджено принципи призначення покарань:

- недопустимість застосування покарання без вироку суду;
- недопустимість застосування покарання по заочному обвинуваченні;
- індивідуалізація покарання;
- відповідність покарання тяжкості вчиненого особою діяння;
- невідворотність покарання;
- зворотність обвинувачення (наклепник був покараний так само, як мала бути покарана його жертва).[3]

Такі норми були прогресивними не лише для литовсько-руського права, а й для права інших європейських країн.

Литовські Статути надавали судам право виносити судові рішення лише в межах закону і на підставі зазначених у Статутах обставин. Розмір покарання збільшувався або зменшувався залежно від вчиненого злочину та супутніх обставин, які належали як складу самого злочину, так і особам, які його супроводжували.

Очевидно, що становили інтерес саме ті обставини злочину, котрі його супроводжували, і саме їх слід було враховувати при кожному окремому розгляді справи. До них належать об'єктивні (розмір шкоди заподіяної злочинцем, важливість порушених суспільних відносин, соціальний статус злочинця чи потерпілого від злочину, обстановка вчинення кримінального правопорушення, співучасті, а також «поличное» і тд.).

Суб'єктивні обставини (вік особи що вчинила кримінальне правопорушення, умисел, спосіб вчинення правопорушення, ступінь психічного стану (здоров'я) злочинця, рецидив (повторність) злочину, особливі відносини між винним і потерпілим, подолання конкретних перешкод у вчиненні злочину, ступінь співучасті у вчиненні злочину). Слід зазначити, що до моменту видання Статутів при призначенні покарання не враховувалася суб'єктивна сторона злочину. У XVI ст. органи влади стають більш скрупульозними в оцінці злочинних дій. При призначенні покарання особі починає враховуватись ступінь вини [4].

Порівняно з сучасним інститутом призначення покарання, а саме призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у Литовських Статутах передбачено те, що зменшуючі (пом'якшуючі) обставини (як їх тоді називали) включають категорії, які на сьогодні мають самостійне кримінально-правове значення (важливість порушення правоінтересу, розмір заподіяної шкоди, співучасть тощо). Більше того, перелік обставин чітко не було викладено окремою статтею та також окремо не визначено жодних пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Їх вплив на покарання визначався порівнянням: «...зухвалість, сміливість і сила нападу свідчать, за поняттями епохи, на меншу аморальність і зіпсованість, чим дія таємна, підступна й боязка».

Саме за часів Литовсько-Руської держави склалася значна кількість основних понять кримінального права та кримінального процесу. Друга половина XVII ст. і XVIII ст. це перші спроби розмежувати звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання, хоча

відмінність між цими двома інститутами ще чітко не було визначено.

Обставини при призначенні більш м'якого покарання ніж передбачено законом що визначено в Литовському Статуті, є дуже близькими до інституту обставин, що пом'якшують покарання, у тому вигляді, який наявний сьогодні.

Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 рр. дещо обмежували суддівський розсуд, наказуючи призначати покарання лише в межах, визначених законом. При цьому встановлено можливість зменшення розміру покарання за певних обставин. Особливість їх використання полягала в тому, що ці обставини розглядалися в порівнянні – так, відвертість і зухвалість нападу вважалися менш аморальними, ніж таємний і підступний вчинок.

Статут 1529 р. містив принцип призначення покарання, який передбачав, що тяжкість покарання буде залежати від тяжкості злочину. Так, Статут передбачає, що винний підлягає смертній карі за розбійний напад на дорозі, якщо він когось вб'є або травмує; якщо на дорозі між людьми виникла сварка, під час якої один із них отримав тілесні ушкодження, винний карається не смертю, а лише штрафом — штрафом за тілесні ушкодження — на користь потерпілого. Проте в соціально неоднорідному суспільстві порушувалася принцип залежності тяжкості покарання від тяжкості злочину. Саме в Статуті 1529 р. покарання набуває чіткого класового забарвлення: за один і той же вчинок накладалися різні покарання для шляхтича і для посполитого. Наприклад, шляхтич, вперше звинувачений у крадіжці, за відсутності речових доказів міг довести свою невинуватість присягою; обвинувачений вдруге міг довести невинуватість своєю присягою і присягою ще двох шляхтичів. Селянина, обвинуваченого вдруге, за відсутності речових доказів видався на тортури [3].

Статут 1566 р. поглибив стан покарання, ввівши, що суворість покарання стала залежати від соціальної групи потерпілого.

В сучасному законодавстві України індивідуалізація покарання як принцип його призначення проявляється в нормах

закону про кримінальну відповідальність. Вона полягає в обов'язковому урахуванні при призначенні покарання індивідуальних особливостей особи засудженого. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.[5,с.120]

За Литовськими Статутами, розміри нав'язки для шляхти та посполитих значно відрізнялися; християни і іновірці платили різні також різні нав'язки. Нарешті, тяжкість покарання була різною залежно від соціального середовища, в якому був вчинений злочин. За «Кгвалт» (озброєний напад на будинок), вчинений шляхтичем проти іншого шляхтича, винний карався смертю, а з його статка сплачувався головщина та нав'язки. «Кгвалт посполитий сусідський» лише оштрафували — потерпілим відшкодували 12 рублів як компенсація за збитки, так ж сума вини переклали на користь монарха. Таким чином, закріплений у Статутах принцип залежності суворості покарання від тяжкості правопорушення застосовується у випадках, коли і потерпілий, і винний належали до одного стану [9].

Варто зазначити, що Литовські Статути, що виступають одними із найважливіших першоджерел сучасного кримінального права України, заклали підвалини для подальшого розвитку субінституту спеціальних засад призначення покарання [10, с. 85].

Висновки і пропозиції. Литовські Статути мали велике значення для розвитку кримінального права щодо призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом на території Речі Посполитої. Багато положень, що містяться в цих правових пам'ятках, знайшли відображення в документах сусідніх держав, а також у нормативних актах наступних років.

Відповідно змінюється уявлення про мету та роль покарання. Насамперед це вплинуло на те, що були визначені принципи призначення покарання. Аналіз цих історико-правових джерел дозволяє зробити висновок, що вони були першими офіційними законодавчими актами, що діяли в Україні, і стосувалися, зокрема, призначення покарання та призначення

більш м'якого покарання, ніж передбачено законом зокрема.

В науковій роботі було розглянуто питання становлення та розвитку призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом за часів входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Було зроблено висновок про більш уточнений підхід щодо досліджуваного питання, що є необхідним для вивчення історії зародження та розвитку інституту призначення покарання.

Список використаної літератури:

1. Беніцький А.С. Відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині за Литовським 1529 р. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. №2. С. 347-355
2. Громовий О.О., Остапенко Т.О. Система злочинів проти моралі в джерелах права на українських землях польсько-литовської доби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. праць. Серія «Юриспруденція»*. 2016. Вип. № 19. С. 4–7.
3. Демченко Г.В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.). Часть 1. Типография императорского Университета им. Св. Владимира, 1894, 273 с.
4. Єпур М. В. Загальні принципи призначення покарання у писаному Литовсько-Руському праві XVI ст. *Держава і право*. Вип. № 53. с. 158-163 Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/41760/26-Yepur.pdf?sequence=1>
5. Корабель М.Г., Індивідуалізація покарань у процесі призначення конфіскації майна. *Інформація і право*. 2014. Вип. № 1(10). С. 120-122
6. Корабель М.Г., Призначення більш м'яких покарань, ніж передбачено законом, за порушення вимог пожежної та технічної безпеки. *Право і суспільство*. 2021. Вип. №5. С. 259-263.
7. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Кудін С.В. Інтерпретація змісту окремих понять Литовського Статуту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип № 9. С. 25-28

9. Музиченко П.П. Статути Великого Князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. С. 7–14. Режим доступу: <http://www.apdr.in.ua/v49/02.pdf>
10. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах ред. С. Ківалов та ін. Юридична література, 2002. Том 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 с.
11. Шинкарьов Ю.В. Спеціальні засади призначення покарання за Литовськими Статутами. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2018. Вип.№ 29. С. 80-86.

Dymytriieva T. The appointment of softer punishment that is provided by law according to Lithuanian Statutes

The scientific article examines the peculiarities and problematic issues of imposing a punishment that is milder than the one prescribed by law in accordance with the provisions of the Lithuanian Statutes. Among many historical and legal phenomena, the study of monuments of national legislation, which influenced the formation of modern legal norms, is of great importance for legal science. The purpose of this work is to analyze the provisions of the Lithuanian Statutes, as well as to determine their impact on the development of the institution of punishment, namely when imposing milder punishments than provided for by law.

The article examines the issue of the emergence and development of the application of a milder punishment than that provided for by law during the period when the Ukrainian lands were part of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Having analyzed this note of the legislation of Ukraine, in which the issue of imposing a punishment that is milder than the one prescribed by law is widely disclosed, the influence of the Statutes on the regulation of legal relations when imposing a punishment on a person is revealed. It has been established that the features of punishment specified in the Statutes, which are milder than those prescribed by law, meet the modern requirements for the imposition of punishments. When studying scientific sources, it was established that the circumstances of imposing a lighter punishment than the one prescribed by law, defined by Lithuanian statutes, are very close to the currently existing institute of circumstances that mitigate the punishment.

Lithuanian statutes are one of the most important primary sources of modern Ukrainian criminal law, they laid the foundation for the further development of the imposition of a milder punishment than that prescribed by law. Accordingly, the perception of the purpose and role of punishment is changing. First of all, this affected the fact that the principles of sentencing were defined.

When analyzing the Lithuanian statutes, it was established that these were the first official legislative acts that were in force in Ukraine, in particular when imposing a milder punishment than provided for by law.

Therefore, the issue of the emergence and development of the imposition of a punishment that is milder than the one prescribed by law remains relevant and requires further research.

Key words: *criminal law; imposition of punishment; Lithuanian Statutes; purpose milder punishment than envisaged by the law; individualization of punishments.*